

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

ДОМБРОВСЬКА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА

УДК 94(477.54):378.4 “19”

**РОЗВИТОК ВИЩОЇ ШКОЛИ В ХАРКОВІ
У ПЕРІОД ТИМЧАСОВОЇ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ
ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ**

(друга половина 50-х – перша половина 60-х років ХХ ст.)

спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата історичних наук

ХАРКІВ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Міжнародному Соломоновому університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник - кандидат історичних наук, доцент
Безрук Сергій Іванович,
Харківський Національний університет внутрішніх
справ
доцент кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Бондарев Єгор Олексійович
Харківський національний педагогічний
університет ім. Г.С. Сковороди
завідувач кафедри всесвітньої історії

кандидат історичних наук, доцент
Посохова Людмила Юріївна
Харківський національний університет
ім. В.Н. Каразіна
доцент кафедри історії України

Провідна установа: . Донецький національний
університет Міністерства освіти і науки
України, кафедра історії України.

Захист відбудеться 28 квітня 2006 року о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, пл.Свободи,4, ауд.V –58.

З дисертацією можна ознайомитися у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна за адресою: 61077, м. Харків, пл. Свободи, 4.

Автореферат розісланий 23 березня 2006 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Є.П. Пугач

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми. В умовах формування і становлення української державності все більшого значення набуває глибоке і всебічне вивчення процесів демократизації та лібералізації суспільства на різних етапах його існування. Дослідження проблем, які тією чи іншою мірою торкаються становлення демократії, є одним із найважливіших завдань сучасної історичної науки.

До числа актуальних дослідницьких проблем належить період тимчасової лібералізації тоталітарної системи в нашій країні у другій половині 50-х - першій половині 60-х років ХХ ст., у рамках якого сталися значні зміни в суспільстві, багато з яких не були досі висвітлені в історичній науці. До маловивчених проблем належить реформування системи освіти, спроби її демократизації і вдосконалення.

Досвід часткової лібералізації радянського суспільства, в другій половині 50-х – першій половині 60-х років ХХ ст., реформування освітньої системи, спроби привести її у відповідність до вимог часу мають безумовний науковий інтерес, адже сучасне реформування не може бути успішним без урахування історичного досвіду. Зростання уваги до вищої освіти є ключовим компонентом суспільного розвитку.

Вивчення історії реформування системи вищої освіти дозволяє порівнювати, зіставляти процеси, що відбувалися у вищій освіті України в другій половині 50-х - першій половині 60-х років ХХ ст. і в сучасний період. Такий аналіз дає можливість отримати цілісну картину розвитку цієї системи, провести паралелі і аналогії, виявити закономірності перебігу процесів, урахування яких не зайве для сучасної ситуації в освіті.

Тема дисертації - розвиток вищої школи в період тимчасової лібералізації тоталітарної системи у другій половині 50-х – першій половині 60-х років ХХ ст. у Харкові – одному з провідних центрів вищої освіти в Україні.

Мета дослідження - дослідити вищу школу в умовах тимчасової лібералізації, проаналізувати вплив процесів демократизації, що відбувалися в суспільстві у другій половині 50-х - початку 60-х рр., на стан і розвиток вищої освіти.

Об'єкт дослідження - розвиток вищої освіти в Україні в другій половині 50-х - першій половині 60-х років ХХ ст.

Предмет дослідження - розвиток вищої освіти в другій половині 50-х - першій половині 60-х років ХХ ст. на прикладі Харкова - одного із найбільших вузівських центрів України.

Завдання дослідження:

визначити вплив соціально-політичних змін, що відбувалися в суспільстві в період тимчасової лібералізації тоталітарної системи на вищу освіту;

висвітлити причини реформування системи вищої освіти в період тимчасової лібералізації тоталітарної системи;

проаналізувати вплив лібералізації в суспільстві на вузівську молодь та професорсько-викладацький склад;

проаналізувати кадровий потенціал вищої школи в період, що вивчається;

узагальнити стан навчально – методичної, наукової та виховної роботи у вищих навчальних закладах Харківського вузівського центру.

Територіальні межі дослідження. У роботі досліджуються процеси розвитку вищої освіти в межах Харківського регіону, оскільки Харків, в наслідок історичних і соціально-економічних причин був одним із провідних вузівських центрів не тільки України, а й всього СРСР. На середину 50-х років ХХ ст. у Харкові налічувалося 25 вищих навчальних закладів, у яких працювало 3,8 тис. чол. професорсько-викладацького складу, навчалося 61 тис. студентів. Усього в Україні підготовку спеціалістів із вищою освітою здійснювали 78 вузів, у яких працювало 49,4 тис. чоловік професорсько-викладацького складу і навчалося 114, 6 тис. студентів . Тобто питомий внесок Харкова у підготовку кадрів вищої кваліфікації в Україні був дуже великий.

Хронологічні рамки дослідження: друга половина 50-х - перша половина 60-х років ХХ століття - період тимчасової лібералізації тоталітарного системи, для якого характерна була часткова демократизація суспільства. Це не могло не відбитися на всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема на системі освіти, де позначилися важливі для вищої школи зміни.

Методи і методологія. У дослідженні застосовуються принципи наукової об'єктивності, історизму, системності і логічності. Під час написання дисертації використовувалися проблемно-хронологічний, статистичний і описовий методи.

Наукова новизна дисертації полягає в тому що:

- вперше висвітлена історія розвитку вищих навчальних закладів України у другій половині 50-х – першій половині 60-х років ХХ ст.. на прикладі Харкова - одного з найбільших вузівських центрів країни;

- досліджено рівень висвітлення цієї проблеми в історіографії;

- встановлено, що соціально-політична обстановка у країні та політичні, соціально-економічні чинники істотно вплинули на розвиток вищої школи в другій половині 50-х - першій половині 60-х років ХХ століття;

- показано комплекс об'єктивних і суб'єктивних причин, що призвели до тимчасової лібералізації тоталітарного режиму, активізували процес реформування системи вищої освіти;

- досліджено основні напрямки роботи з науково-педагогічними кадрами;

доведено, що інноваційна діяльність вузів виявлялася не лише в площині педагогічних новацій, а й в організації навчально - виховного процесу, науково-методичної і науково-дослідної роботи;

- встановлено, що процеси лібералізації та часткової демократизації в суспільстві суперечливо впливали на студентську молодь, у виховній роботі вузів цей процес

гальмувався, помітно відчувався диктат компартійних органів, вузівська молодь, яка ратувала за поглиблення процесів демократизації переслідувалася.

Практичне значення дослідження. Основні положення роботи можуть бути використані при підготовці підручників і навчальних посібників з історії України, при читанні спецкурсів. Висновки та узагальнення, зроблені в даному дослідженні, можуть бути корисними в процесі подальшого реформування національної системи вищої освіти, її демократизації і гуманізації. Матеріал, зібраний і проаналізований в дослідженні може виявитися корисним для управлінської ланки, керівників освітніх структур, педагогів.

Апробація дослідження. Основні положення і висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії Міжнародного Соломонового університету, доповідались на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях, присвячених проблемам освіти, її історії і сучасному стану. Серед них: Міжнародна науково-практична конференція “Громадянськість інтелігенції - шляхи формування у кризовому суспільстві” (м. Харків), “Міжнародна жіноча конференція” (м. Харків), “Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених” (м. Харків), “Проблеми свободи особистості: уроки і перспективи” (Національна юридична академія України), “Викладання у вузі на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки” (м. Харків), “V Багаліївські читання” (Харківський гуманітарний університет “Народна українська академія”), та інші.

Результати дослідження викладені в 3 фахових статтях та 8 виступах на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Структура дисертації зумовлена завданнями та метою дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг дисертації становить 173 сторінки, з них основна частина 155 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність вивчення проблеми, вказано хронологічні та територіальні рамки роботи, вказано на предмет і об'єкт дослідження, сформульовано його мету, завдання, розкривається наукова новизна та практичне значення наукової розробки даної теми, подається інформація про її апробацію.

У першому розділі “Історіографія та джерельна база” характеризується наукова література та джерельна база дослідження.

Історіографічний огляд розвитку вищої освіти в період тимчасової лібералізації тоталітарної системи другої половини 50-х – першої половини 60-х років ХХ століття можна розділити на декілька періодів:

Перший етап у розвитку історіографії - проблеми друга половина 50-х – середина 80-х років ХХ ст. – це радянський, який відрізнявся здебільше однобічним підходом до проблеми і ідеологічно запрограмованими висновками.

Другий етап – роботи з історіографії періоду перебудови – 1985-1991 роки – характеризується обережною критикою “деформації” соціалізму і “відступом” від принципів марксизму-ленінізму;

Третій етап (з кінця 1991 р. і до нашого часу) – це роботи пострадянського періоду . В цей період відбувся розрив зі старою методологією, і позначилися якісно нові погляди на проблему.

Розглядаючи перший, період, можна відзначити, що для нього характерно велике число публікацій . При усіх втручаннях ідеологічних чинників, змістовна, фактична сторона цих робіт досить інформативна.

До перших узагальнюючих праць, написаних на загальносоюзному матеріалі можна віднести роботу В. П. Єлютіна (міністра вищої освіти СРСР), де з позицій офіційного керівництва аналізується розвиток вищої освіти, роль вищої школи у вирішенні кадрових проблем держави, у розвитку науки, техніки, нових технологій. Роботи насичена фактичним матеріалом, показані досягнення СРСР у сфері освіти. У них розкриваються соціально – економічні і політичні причини перебудови вищої школи, показані основні напрямки її подальшого розвитку. Початок системного вивчення процесів формування професорсько - викладацьких колективів поклали праці О.Я Синецького , К.Т. Галкіна, Є. В. Чуткерашвілі , Б.Д. Лебіна, де розкривається питання розвитку вищої освіти в період тимчасової лібералізації тоталітарної системи розглядаються в економіко-статистичному плані. Звернено увагу на розвиток вищої заочної і вечірньої форм освіти, проаналізоване відтворення професорсько-викладацьких кадрів вузів наприкінці 50-х - на початок 60-х років ХХ ст.

Роботи українських дослідників проблем реформування вищої освіти Ю. М. Даденкова (міністра вищої і середньої фахової освіти УРСР), і Г. П. Єфименко (заступника міністра вищої освіти УРСР) , в силу твердого ідеологічного контролю над офіційними виданнями, не виправдано копіювали загальносоюзну структуру досліджень, аргументація реформування в них часто дублюється, кочуючи з видання у видання, але разом з тим, у них широко представлений місцевий матеріал.

Дослідженню різноманітних кадрових проблем, підготовці фахівців вищої кваліфікації, були присвячені наукові праці Б. А. Ковалю , С.І. Большакової і Л. М. Іванової , В. М. Столетова. Ці публікації виконували головним чином популяризаторські, “роз’яснювальні” функції, і наголошували на суспільному значенні проведених заходів, хоча, безумовно, кожна з них дає конкретний фактичний матеріал для дослідження заявленої теми.

З’являється ціла низка робіт українських дослідників, що показують історію формування наукових кадрів республіки в названій період . До їхнього числа можна віднести дослідження Ю. Курно сова і А. Бондаря , Н. Катунцева . У роботах проаналізований процес підготовки кадрів для вищої школи. В ці роки починається вивчення соціального складу студентства, що був пов’язаний з реалізацією на практиці змін, що були внесені в правила прийому до вищих навчальних закладів.

Знаходить висвітлення в літературі досліджуваного періоду і науково-технічна революція, що розгорталася у СРСР. Її розвитку були присвячені багато видань радянських дослідників, але вперше особливості впливу НТР на функціонування вищої школи на конкретних прикладах були розглянуті в роботі українського дослідника М.Й. Маруцака .

В другій половині 70-х років з’являється ряд робіт, де розглядалися різні аспекти реформи освіти в період тимчасової лібералізації тоталітарної системи другої половини 50-х – першої половини 60-х років ХХ століття. Зокрема це роботи А. Липовського , Г. Нечесіна , А. Підсадної .

У 1979 році вийшла робота українського дослідника М. Фещенко, в якій проблема проведення реформи, мабуть вперше, розглянута з критичної точки зору. Автор висловлює думку, що реформа в цілому не виконала в повному обсязі поставлених завдань, мала ряд негативних наслідків.

Таким чином, розглянуті роботи хоч і несуть величезний обсяг інформації, усе-таки занадто завантажені ідеологічними штампами і висвітлюють лише окремі аспекти досліджуваної проблеми. У той час були намічені тенденції для більш широкого аналізу проведеної реформи, але це були тільки одиничні публікації.

Роботи періоду перебудови радянського суспільства відзначаються критичним аналізом стану освіти в СРСР. Зокрема аналізується стан вищої школи на початок реформування, а також критикується закритість вищої школи і обережні контакти з вченими країн соціалістичної співдружності і практично відсутність контактів із зарубіжними вченими західних країн.

В роботах спостерігається обережна критика ідеологічного тиску, який зазнавали вчені вищої школи та студентська молодь, якщо вони виступали з критикою в адрес комуністичної партії. В цілому в роботах вказаного періоду тільки зароджується критичний аналіз ситуації, яка склалася в вищій освіті в період тимчасової лібералізації другої половини 50-х, першої половини 60-х років.

Характерною рисою наступного етапу – від початку 90-х років до наших часів – є кардинальна зміна ідеологічних установок. Це відбивається й у збільшенні кількості дисертаційних досліджень, присвячених вивченню періоду тимчасової лібералізації тоталітарної системи, у розмаїтності їхньої тематики і досліджуваних проблем. До них відносяться роботи О. В. Ворошилова, Т. М. Сидорчука. Заслугує уваги докторське дослідження В. К. Барана, де, зокрема висвітлюється питання суспільно-політичного життя України в нетривалий і суперечливий період десталінізації суспільства.

З'являється цілий ряд видань, присвячених проблемам національної освіти і національної педагогіки. Це роботи Б. Ступарика, П. Гусака і Л. Мартіросяна та інших. В їхніх роботах зроблені висновки про те, що в УРСР була відсутня самостійна політика в області освіти, реформа кінця 50-х – початку 60-х років мала політехнічний ухил.

З критичної точки зору розглядають проведення реформи освіти російські дослідники Н. Чарушніков і М. Сулима. Вони проаналізували хід реформування вищої школи, дали оцінку проведеним змінам і методам її проведення. На думку авторів, реформа не принесла очікуваних результатів, вища школа не змогла в повному обсязі відповісти на виклик часу. У роботах критикується орієнтація реформи на “трудове виховання” молоді, недооцінка гуманітарної складової освіти, методи “закріплення успіхів” реформи, говориться про проблему так званого “оробітничування вузів”.

Таким чином, погляд дослідників на реформування освіти періоду другої половини 50-х – першої половини 60-х років ХХ ст. не залишався однозначним, розглянуті проблеми аналізувалися з різних сторін і вказували не тільки на успіхи, але і на помилки.

Таким чином, можна зробити висновок, що тема дослідження “Розвиток вищої освіти в Харкові у період тимчасової лібералізації тоталітарної системи (друга половина 50-х – перша половина 60-х років ХХ ст.)” комплексно не досліджувалася. Особливо це стосується практично не дослідженого в науковій літературі вузівського життя в умовах лібералізації. Не вивчалися також наслідки реформування вищої школи – соціальні,

економічні, культурні, політичні, немає аналізу результатів реформи і її впливів на розвиток наукового потенціалу регіону, на підготовку наукових і педагогічних кадрів, становлення і розвиток наукових шкіл. Ці питання досліджуються у даній роботі.

Джерела по темі дисертації багаті і різноманітні. Вони підібрані та проаналізовані відповідно до теми, завдань і мети роботи. Головний масив джерел, використаних в дослідженні можна поділити на декілька груп.

Першу групу джерел становлять друковані джерела, при аналізі яких по досліджуваній проблемі особливу увагу слід приділити вивченню офіційних державних і партійних документів, аналіз яких дає можливість простежити систему взаємин партійних та державних органів з освітніми установами і структурами. Партійні постанови, резолюції, що стосуються безпосередньо сфери освіти в визначений період, містяться в матеріалах XX, XX1, XX11, XX111 з'їздів Компартії України²⁷, збірники “КПСС в резолюціях и рішеннях съездов, конференций и пленумов ЦК”²⁸. Документи радянських установ освіти розміщені в збірниках: “Советская высшая школа на современном этапе: сборник основных материалов”²⁹, “Документы и материалы по перестройке высшей школы”³⁰.

Ці видання є основними джерелами, що відбивають офіційну точку зору на події, що відбувалися, і дають можливість вивчати проблему реформування системи вищої освіти в процесі розвитку, змальовуючи цілісну картину змін, а також змогу вивчити законодавчу основу, на яку спиралась у своїй діяльності вищі навчальні заклади при реформуванні освіти.

У досліджуваній період вийшов ряд законів, що безпосередньо стосується діяльності вищих навчальних закладів: Закон СРСР “Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР” від 24 грудня 1958 р³¹, Закон УРСР “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” від 17 квітня 1959 р³². Серед опублікованих документальних джерел необхідно вказати також на: “Стенограммы республиканских совещаний по вопросам перестройки работы вузов в свете требований Закона о народном образовании (1957-1963 гг.)”³³. Не можна не відзначити і публікації раніше закритих архівних матеріалів.³⁴

До другої групи джерел відносяться архівні документи. Великий обсяг інформації, що утворився в ході діяльності кожного з вищих навчальних закладів, знаходяться у фондах Державного архіву Харківської області і Архівного відділу Харківської міської ради.

Великий і різноманітний масив документів, що відображає навчальну, наукову, виховну роботу в навчальному закладі зберігається в архівах вузівських музеїв, таких як музей Харківського державного університету, де знаходяться фонди по історії ХДУ, музеї Харківського політехнічного університету, музеї Харківського авіаційного університету та інших.

Архів Харківського обласного управління освітою містить інформацію вузів про результати прийому студентів і аспірантів, розподіл випускників; виробничу практику студентів, звіти харківських вузів.

Річні звіти містять великий матеріал про внутрішнє життя кожного вузу і інформацію про кількісний і якісний склад викладачів, навчальні плани і програми, інформацію про наявність і стан навчально-допоміжних установ і бібліотек, інформацію про студентські

об'єднання і гуртки. Ці документи дозволяють скласти уявлення про кадровий склад вузів, дати оцінку матеріально - технічного забезпечення навчального процесу; масштаби позааудиторної роботи, проведеної у вищих навчальних закладах.

Важливим джерелом є періодика. У газетах того часу були опубліковані доповіді керівників держави, що стосувалися стану освіти в країні, обговорювалися проблеми, що стосуються реформування вищої школи, ідеологічної роботи у вузах. Важливе місце серед джерел належить вузівським багатотиражкам, у яких відбивалася діяльність вузів на різних етапах, висвітлювалися проблеми і труднощі вузівського життя, друкувалися інтерв'ю з багатьма видатними вченими.

Окрему групу складають опубліковані спогади діячів науки і культури, що відображували зміни, що відбувалися, у радянському суспільстві в період тимчасової лібералізації тоталітарного суспільства в другій половині 50-х – першій половині 60-х років ХХ ст.. Найбільш цінними є спогади, у яких дається оцінка подій у харківських вузах.

Таким чином, аналіз джерельної бази по темі дослідження свідчить, що вона достовірна і достатня для розкриття теми.

Другий розділ “Загальна характеристика вищої школи в роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи” В ньому проаналізовано вплив часткової демократизації в суспільстві на внутрішній стан розвитку вищої школи на прикладі вузів міста Харкова.

По-перше, період тимчасової лібералізації тоталітарної системи другої половини 50-х-першої половини 60-х років характеризувався бурхливою реформаторською діяльністю. Разом з цим розпочалися зміни в ідеологічному контролі у вузах з боку партійної і комсомольської організацій. Але подальший розвиток демократизації гальмувався старими консервативними силами. Залишався без політичних змін так званий радянський спосіб життя з його подвійною мораллю, фарисейством та консерватизмом.

У роки тимчасової лібералізації тоталітарної системи розвивалося реформування вищої освіти СРСР. Були введені нові правила прийому в вузи, намагалися внести зміни у соціальний склад студентства. У цей період, завдяки впливу науково-технічної революції, збільшується число вузів, спеціальностей і спеціалізацій. Зростає кадровий потенціал вузів, який був націлений на вирішення головного завдання реформування – підготовку нових фахівців з поглибленими знаннями. Вищі навчальні заклади Харкова, в досліджуваний період, володіли одним, із найсильніших кадрових потенціалів в УРСР, що природно висувало харківський регіон на одне з перших місць у підготовці фахівців з вищою освітою. Вирішувалися завдання оновлення кадрів, залучання молодих фахівців з науково-дослідницьких інститутів та лабораторій до викладацької роботи, набирала темпів інститут підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу вузів, посилювалася підготовка кадрів через стажування в інших вузах країни, аспірантуру.

У третьому розділі “Навчально-методична робота у вищих навчальних закладах проаналізовані проблеми пов'язані з організацією навчального процесу в вузах у період реформування та його методичне забезпечення.

По - перше, процеси демократизації в суспільстві істотно вплинули на реформування системи вищої освіти, яка починалася з розширення прийому у вузи і зміну соціального складу студентства. Від міністерства вищої освіти була потрібна серйозна аналітична робота по виявленню прорахунків в розпочатій реформі і наданню допомоги вузам при

переході до нових форм роботи.

По - друге, серйозні проблеми пов'язані з нестачею фахівців з вищою освітою у народному господарстві країни, збільшення прийому до вузів і поліпшення підготовки фахівців вимагали продуманого продовження реформування освіти і переходу до більш гнучких форм роботи зі студентами. Були розширені заочна і вечірня форми навчання, як більш економічно вигідні і здатні вчити більше студентів, з якими вже не могли справитися денні відділення. Активно розвивалася система підвищення кваліфікації викладачів шляхом стажування у провідних вузах країни та міста, науково-дослідних інститутах. Однак, при плановій підготовці фахівців пріоритетним вважався кількісний показник, що не завжди виправдовувало себе. Водночас збільшення підготовки фахівців, особливо технічних спеціальностей, дозволило продовжити впровадження науково-технічної революції у всі сфери життя. Загальний характер розвитку був в більшій мірі екстенсивним ніж інтенсивний.

По-третє, відбувалися зміни і у викладанні суспільно-політичних дисциплін у вузах. В той же час вражаюча різниця між матеріалом, який викладався на лекціях з історії КПРС та інших суспільно-політичних дисциплін і реальною радянською дійсністю неоднозначно оцінювався студентською аудиторією.

У четвертому розділі “Наукова робота в вищих навчальних закладах” проаналізовано стан розвитку наукової роботи в вузах Харкова, та вирішення проблемних питань з цієї діяльності. Вклад харківських науковців в розвиток науково-технічного прогресу був високо оцінений в радянському суспільстві та за кордоном, це було заслужене визнання наукових шкіл міста, але для забезпечення подальшої якісної підготовки фахівців необхідні були висококваліфіковані викладачі, що мали вчені звання. Період тимчасової лібералізації тоталітарної системи відмічений підвищенням престижу інституту аспірантури, збільшенням чисельності аспірантів, як в республіці, так і в Харкові. Слід зазначити, що враховуючи потужний науковий потенціал вузів Харкова, були відкриті нові спеціалізовані ради в політехнічному і фармацевтичному інститутах, та на радіофізичному факультеті Харківського державного університету.

Розвиток вищої освіти сприяв подальшому формуванню наукових шкіл і напрямків у вузах, відновленню кадрового потенціалу. Своєю науковою працею вищу освіту Харкова прославило багато наукових шкіл, створених видатними вченими вузів.

У досліджуваній період, у зв'язку з прийняттям закону “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в країні”, а також директив ХХ з'їзду КПРС про перетворення науки в безпосередньо виробничу силу народилася нова

форма зв'язку кафедр із виробництвом - виконання науково - дослідницьких робіт по господарським угодам. Розробка господарсько - наукової тематики розпочалася вперше в Харківському державному університеті в 1957 році. Для організації і здійснення керівництва цією ланкою наукової діяльності в 1959 році був створений науково – дослідницький сектор.

Аналіз процесів, які відбувалися в науці, дозволяють прийти до висновку про те, що наукові дослідження харківських вчених набули інноваційного характеру і посилили вітчизняну науку.

У п'ятому розділі “Виховна робота в вищих навчальних закладах” виділяються суттєві риси і специфічні напрямки виховної роботи з вузівською молоддю. Це по-перше для

розвинення самостійності і ініціативи комсомол організував будівельні студентські загони, для роботи на цілині, у підшефних господарствах на ремонтних роботах у вузі. Щорічно велика армія студентів вузів міста Харкова (таких, як Харківський державний університет, Харківський авіаційний інститут, Харківський політехнічний інститут та інші) під час літніх канікул працювала на будівництвах, у колгоспах і радгоспах, на виробництві, роблячи тим самим свій внесок у розвиток народного господарства країни.

Також багато студентської молоді приймали участь в самодіяльних гуртках, студентських клубах та театрах, які розвивали естетичний смак, були однією з форм самовираження студентів.

По-друге часткова лібералізація та поверхове реформування ідеологічного впливу компартійних та комсомольських органів не змогла обмежити їхню роботу в студентських групах. Велика частина “інформації про факти “неправильних” і “антирадянських” виступів” і матеріалів до неї, що виходила з вузів, присвячена виступам на звітно-виборчих комсомольських конференціях і офіційно організованих диспутах. Подібні виступи не проходили безслідно для студентів, як правило, після цього відбувалися комсомольські збори, однак далеко не всі студенти змінювали свої погляди. Також комсомольські організації харківських вузів, всіляко ганьбили та забороняли не комсомольські самодіяльні студентські організації, за це студентів відраховували з вузу.

По-третє комсомольські і партійні організації вузів здійснювали ретельну роботу у викладацькому і студентському середовищі щодо виявлення осіб, пов'язаних із різними релігійними організаціями. Чергова атеїстична “хвиля” була масовою і масштабною.

Таким чином, в розділі доведено, що виховна робота в досліджувальний період мала різні напрямки, але проводилася під пильним контролем партійних органів різних ступенів.

У висновках підведено підсунки дисертаційного дослідження.

У період, що досліджується, встановлювалася єдина всесоюзна система вищої освіти, здійснювалася уніфікація її суті, форм і методів. Вища школа України трансформувалася і модернізувалася на основі комплексного пошуку нового змісту, форм і методів організації навчально-виховного процесу. Позитивний вплив на розвиток вищої освіти мала часткова демократизація суспільства.

У роботі зазначається, що харківська вища школа відіграла значну роль у системі вищої освіти в Україні. Регіон характеризувався найбільшою кількістю навчальних закладів, активністю та масштабністю реформувань. Вищі навчальні заклади активно включилися в реформування освітньої сфери республіки, про що зокрема свідчить відкриття нових вузів, заснування нових факультетів і спеціалізацій у вузах, новаторська діяльність у науково-дослідній і практичній сферах, зміцнення кадрового потенціалу вузів, розвиток наукових шкіл. Харківський політехнічний інститут був одним із перших в Україні вузом, якому було надане право організації навчального процесу за індивідуальними навчальними планами. Харківський університет виступив ініціатором зі створення факультетів суспільних спеціальностей, що давало можливість отримання студентами другої спеціальності у стінах одного вузу. Вирішувалася гостра проблема методичного забезпечення навчальних курсів, були створені підручники нового покоління. В той же час загальний характер розвитку вищої школи цього періоду носив швидше екстенсивний, ніж інтенсивний характер. Результати дослідження свідчать про те, що реформа була направлена насамперед на кількісні зміни. Це неминуче вело до зниження якості освітнього процесу. Приділялася велика увага розширенню навчальної бази, однак

матеріально-технічне забезпечення вузів ще відставало від вимог розвитку виробництва в умовах науково-технічної революції

Основні положення і висновки дисертації викладені авторкою в таких публікаціях:

1. Маркелова С.Н. Высшая школа Украины в период "оттепели": взгляд с позиции 90-х гг. // Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих вчених м. Харкова: Зб.ст. / М-во освіти України, Голов. упр. з гуманіт. та соціал. питань, Ком. у справах сім'ї та молоді та ін.-Х.: Бізнес Інформ, 1998.- С. 120-123.
- 2.Маркелова С.Н. Проблемы свободы личности: уроки и перспективы // Седьмые Харьковские политологические чтения "Человек - политика - право" (к 50-летию принятия Всеобщей Декларации прав человека): Материалы докл. и сообщ. (4 дек. 1998 г.,Харьков) / Харьк. ассоц. политологов, Нац. юрид. акад. Украины, ХГИ "НУА".-Х.,1998.- С. 49.
3. Маркелова С. Н. Высшая школа Восточной Украины в период "оттепели": формирование нового поколения // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. "Жінки задухов. безпеку сусп-ва", Харків, 11-12 черв. 1999 р. / [Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, ХГІ "НУА"].-Х., 1999.- С. 113-115.
4. Маркелова С.Н. Высшая школа Украины рубежа 50-60-х : некоторые тенденции // Межпредметные связи в вузе: Материалы к VI науч.-практ. гуманитар. конф. / Харьк. гос. ун-т.-Х., 1999.- С. 21-23.
5. Маркелова С. Н. Высшая школа Украины: некоторые аспекты развития периода "оттепели" // Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту "Нар. укр. акад.".- 1999.- Т. 5.-С. 55-62.
- 6.. Маркелова С.Н. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Жінки за духовну безпеку суспільства", Харків, 11 - 12 черв. 1999 р. // Материалы международной научно-практической конференции "Женщины за духовную безопасность общества", Харків, 11 - 12 июня 1999 г.: У 2 ч. / [Харк. гуманіт. ін-т "Нар. укр. акад."та ін.; Редкол. В.І. Астахова та ін.]; -Х., 1999. – С.113-115.
- 7.Маркелова С.Н. Реформирование высшей школы Украины в период "оттепели" // Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту "Нар. укр. акад.".- 2000.- Т. 6.- С. 139-145.
- 8.Маркелова С. М. Розвиток руху опору інтелігенції Східної України часів "відлиги" Вісн. Харк. держ. акад. культури.- 2001.- Вип. 6.- С. 64-71.
9. Маркелова С. Н. Гражданские позиции украинской интеллигенции периода "оттепели" // Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту "Нар. укр. акад.".- 2001.- Т. 6, ч. 2: Громадянськість інтелігенції: шляхи формування у кризовому суспільстві.- С.52-53.
10. Домбровская С. Н. Реформирование системы высшего образования: период "оттепели" // Багаліївські читання в НУА: Прогр. і матеріали V Багаліїв. читань,Харків, 5 листоп. 2002 р. / Х., 2002.- Ч. 5: - С. 51-54.
- 11.Домбровская С.Н. О некоторых аспектах формирования системы воспитательной работы в гуманитарном вузе // Виховання в контексті соціальної адаптації студентства: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.-семінару кер. ВНЗ та вчен.-дослідників із пробл. виховання студентства в сучас. умовах, Харків, 7 листоп. 2003 р. / М-во освіти і науки України, Акад. пед. наук України, Харк.облдержадмін., Рада ректорів Харк. регіону, Нар. укр. акад.-Х.: 2003.- Ч. 2.- С. 30-32.

АНОТАЦІЯ

Домбровська С.М.. “Розвиток вищої освіти в Харкові у період тимчасової лібералізації тоталітарної системи (друга половина 50-х перша половина 60-х років ХХ ст.)” Харків.- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. Харків, 2006.

У дисертації на широкому колі джерел досліджується процес реформування вищої освіти в період тимчасової лібералізації тоталітарної системи на прикладі вузів міста Харкова.

Зокрема, на прикладі харківських вузів аналізується внутрішнє життя вищих навчальних закладів у період реформування, їхня діяльність у навчальній, науковій, виховній роботі.

Проаналізовано кадровий склад вищих навчальних закладів, процес їхньої підготовки і перепідготовки. Визначено особливості і форми підготовки науково-педагогічних кадрів, рівень матеріально-технічного забезпечення вузів.

У роботі узагальнений досвід навчальної, наукової і виховної роботи в харківських вузах а саме: організація навчального процесу, програми і навчальні плани, забезпечення навчального процесу підручниками, пошуки найбільш ефективних форм, способів і методів навчання, збільшення ролі суспільно-політичних дисциплін, розвиток вузівської науки, у рамках якої проходив процес становлення наукових шкіл багатьох видатних вчених, діяльність студентських наукових товариств і об'єднань, проведення науково-практичних конференцій і з'їздів учених, проаналізовано форми і методи проведення виховної роботи у вищих навчальних закладах і вплив на неї ідеологічних установок. Виявлено інноваційні форми виховної роботи.

Ключові слова: вища освіта, вищі навчальні заклади, інститут, університет, реформа, професорсько - викладацький склад, десталінізація, лібералізація.

АННОТАЦИЯ

Домбровская С.Н.. “Развитие высшего образования в Харькове в период временной либерализации тоталитарной системы (вторая половина 50-х первая половина 60-х годов ХХ в.)” Харьков.- Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина. Харьков, 2006.

В диссертации на широком круге источников исследуется процесс реформирования высшего образования в период временной либерализации тоталитарной системы на примере вузов города Харькова.

В ходе исследования установлены этапы развития историографии данной проблемы, рассмотрен процесс приращения знаний, выявлены накопившиеся за десятилетия ошибочные суждения, идеологические стереотипы. При анализе историографической базы были выделены основные ее группы, где самую многочисленную составляют

архивные материалы вузов.

В работе, на фоне развитие обновления общественной жизни, изучен процесс разработки и усовершенствования концепции и модели образования в УССР. В частности, на примере харьковских вузов анализируется внутренняя жизнь высших учебных заведений в период реформирования, их деятельность в учебной, научной, воспитательной работе.

Проанализирован кадровый состав высших учебных заведений, процесс их подготовки и переподготовки. Определены особенности и формы подготовки научно-педагогических кадров, уровень материально-технического обеспечения вузов. В работе также рассмотрен процесс увеличения числа вузов в ходе реформирования высшего образования, появления новых специальностей и специализаций, востребованных в народном хозяйстве.

В работе обобщен уровень учебной, научной и воспитательной работы в харьковских вузах а именно: организация учебного процесса, программы и учебные планы, обеспечение учебного процесса учебниками, поиски наиболее эффективных форм, способов и методов обучения, увеличение роли общественно-политических дисциплин, развитие вузовской науки, в рамках которой проходил процесс становления научных школ многих видных ученых, развитие студенческих научных обществ и объединений, проведение научно-практических конференций и съездов ученых, проанализированы формы и методы проведения воспитательной работы в высших учебных заведениях и влияние на нее идеологических установок. Выявлены инновационные формы воспитательной работы со студенческой

аудиторией, разработанные в харьковских вузах. Проанализирован состав студентов, участие их в самостоятельных организациях и объединениях.

Изучение развития высшего образования в период временной либерализации тоталитарной системы второй половины 50-х – первой половины 60-х годов XX в. может быть полезен в условиях нынешней реформы системы высшего образования Украины, созданию единого образовательного пространства.

Ключевые слова: высшее образование, высшие учебные заведения, институт, университет, реформа, профессорско-преподавательский состав, десталинизация, либерализация.

ANNOTATION

Dombrovska S.M. "Development of Higher Education in the period of temporal liberalization of totalitary system (in the second half of 1950s – the first half of 1960s)" Kharkiv.

The dissertation for receiving the degree of a candidate of Historical Sciences, specialization 07.00.01 – History of Ukraine. Kharkiv National University after V.N. Karazin. Kharkiv, 2006.

Based on the wide range of resources, the dissertation investigates the process of reforming of higher education during the time of partial liberalization of totalitary system on the examples of higher educational establishments of the city of Kharkiv.

On the examples of Kharkiv higher education establishments the inner world of institutions in the period of the reforms, their activity in curriculum, scientific and upbringing work are analyzed.

The staff of higher education establishments, the process of their training and improvement are considered. The specific features and forms of scientific pedagogical staff preparation as well as

the level of technical equipment provided are worked out.

The level of educational, scientific and upbringing work in Kharkiv institutes is generalized, that is the organization of educational process, programs and planning curriculum, books, provided for the teaching process. Search for the most effective forms, ways and methods of studying, increasing of the role of socio-political subjects, development of science in institutes within the process of foundation of many prominent scientists' workshops, development of students' scientific societies and associations, holding scientific practical conferences and scientists' congresses; forms and methods of upbringing educational establishments and influence of ideological proclamation on it.

Innovative forms of education are worked out.

The key words: higher education, higher education establishments, institute, university, reform, professory-teaching staff, destallation, liberalization.